

Nada Raduški

Institut za političke studije, Beograd
nadaraduski@gmail.com

MULTIKULTURALIZAM KAO OKVIR ZA OČUVANJE JEZIKA I PISMA NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI*

SAŽETAK

Burne geopolitičke promene i savremeni globalizacijski procesi značajno utiču na položaj i stabilnost svake države, a istovremeno predstavljaju izazov očuvanju nacionalnog i jezičkog identiteta u procesu međunarodnih integracija. Tome u velikoj meri doprinose i demografska i ekonomska kretanja, intenzivne migracije stanovništva, međunarodna politika i evrointegracijski procesi na početku 21. veka. Rad je posvećen pitanju zaštite jezičkog identiteta pripadnika nacionalnih manjina u kontekstu multietničnosti stanovništva Srbije, sa ciljem da ukaže na značaj očuvanja i upotrebe jezika i pisma kao jednog od ključnih manjinskih prava, ali i na značaj višejezičnosti u cilju uspešnog i održivog koncepta multikulturalizma. U metodološkom smislu rad se bazira na popisno statističkim istraživanjima i teorijskim saznanjima koja ukazuju na etnolingvistički mozaik Srbije i neophodnost integracije nacionalnih manjina u sve segmente društva uz istovremeno poštovanje njihovih etničkih, kulturnih, verskih i jezičkih osobenosti. Status manjina i njihova povezanost sa politikom multikulturalizma podrazumeva respektovanje manjinskih i ljudskih prava, a neophodna pretpostavka jeste izgradnja građanske države zasnovane na priznavanju institucija ekonomskog i pravnog sistema, kao i prava na jezičku i kulturnu raznolikost.

Ključne reči: multikulturalizam, nacionalne manjine, maternji jezik, zakonodavstvo, Srbija

MULTIKULTURALIZAM I NACIONALNE MANJINE

Termin multikulturalizam je novijeg datuma i pojavio se tek odnedavno u naučnim i političkim raspravama o karakteru savremenih društava. „Ne postoji neko široko prihvaćeno značenje multikulturalizma već, naprotiv, naglim bujanjem akademske literature i sve prisutnijih rasprava vezanih za taj pojam, čini se da još više rastu najasnoće, nesporazumi oko njegovog određenja” (Mesić, 2006, str. 405.). Kao jedan od glavnih diskursa za razumevanje savremenog sveta, predstavlja kompleksan fenomen, a ozbiljnije naučne polemike započinju tek u poslednjim decenijama 20. veka. Gotovo istovremeno javljaju se mnoga pitanja i dileme u vezi globalizacijskih procesa i njihovoj povezanosti sa politikom multikulturalizma, međusobnoj zavisnosti i uslovljenosti, kao i pozitivnim i negativnim konsekvencama koje ti procesi imaju na stabilnost država i položaj nacionalnih manjina. U različitim formama multikulturalizam je prisutan u svim evropskim državama koje priznaju realnost postojanja etnokulturnih identiteta, ali se u poslednje vreme čuju sve žešće kritike imajući u vidu da proklamovane vrednosti multikulturalizma nisu u saglasnosti sa praksom. Strah od multikulturalizma pojačale su i masovne migracije, izbeglice i migrantska kriza 2015. godine, što otvara brojna pitanja i dileme sa aspekta ljudskih prava i posledica migracija na sve sfere društva, kao i na dinamiku i konstitutivne elemente multikulturalizma.

---

* Rad je realizovan u okviru projekta (broj 179009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U naučnoj i stručnoj literaturi se pravi jasna distinkcija između pojma multikulturalnosti koji je normativno-deskriptivnog karaktera i podrazumeva egzistiranje različitih etničkih zajednica u jednom društvu, i pojma multikulturalizma koji označava političko-institucionalno tretiranje kulturne i etničke pluralnosti, sprovođenje i evaluaciju multikulturalne politike (Lutovac, 2016). Multikulturalizam predstavlja ideju ili ideal o zajedničkom životu različitih etničkih i kulturnih grupa u okviru istog pluralističkog društva što podrazumeva njihovu koegzistenciju, uzajamnu toleranciju i jednakost. Položaj nacionalnih manjina i njihova veza sa politikom multikulturalizma pretpostavlja respektovanje manjinskih kultura kao odgovarajućeg okruženja za ostvarenje ljudskih prava i prava pripadnika nacionalnih manjina, odnosno odgovor te politike na kulturne i socijalne raznolikosti.¹ Savet Evrope objavio je dokument (Bela knjiga), u kome se jasno ističe značaj očuvanja koncepta multikulturalizma i proklamovanih evropskih vrednosti na kome počiva Evropska unija (Council of Europe, 2008). Poštovanje raznolikosti i društvena kohezija se mogu postići samo ako su ispunjeni određeni uslovi, kao što su demokratsko uređenje i pravne institucije, interkulturalni dijalog i tolerancija, a osnovni principi sadržani u samom dokumentu fleksibilno se primenjuju imajući u vidu da je manjinska situacija specifična i drugačija u svakoj državi. Multikulturalizam u Srbiji nije izolovan od globalnih političkih promena i procesa, niti se može svesti na neki gotov model, već se mora posmatrati u kontekstu društvene, socioekonomske, demografske i političke situacije, uzimajući u obzir poreklo i mnogobrojne uzroke etnokulturne i jezičke raznolikosti.²

U kompleksu determinišućih faktora, nezaobilazna uloga pripada jeziku jer kao što pojam multikulturalizma podrazumeva postojanje više kultura tako i jezik u tom kontekstu podrazumeva višejezičnost. Procenjuje se da je oko dve trećine svetskog stanovništva dvojezično ili višejezično zbog čega je bitno podizanje svesti o važnosti višejezičnosti kroz programe interkulturalnog obrazovanja. Višejezičnost je, po pravilu, neophodna etničkim i nacionalnim manjinama kao pravo rešenje u situaciji između asimilacije i getoizacije i put ka integraciji u društvo uz očuvanje svog jezičkog i nacionalnog identiteta. Multikulturalizam, a pogotovo interkulturalizam, ne može postojati bez ozbiljnog utemeljenja u jeziku i to jeziku aktiviranom kroz višejezičnost, ali ne samo spontanu, nego institucionalizovanu i programski razvijanu putem mera lingvističke i obrazovne politike (Bugarski, 2016).

JEZIČKI DIVERZITET NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI – POPIS 2011

Maternji jezik, kao glavna determinanta nacionalnog identiteta, ima ključnu ulogu u definisanju nacije i nacionalnog pitanja, a svoje utemeljenje često nalazi u političkim prilikama, pa proučavanje jezičkog identiteta pripadnika nacionalnih manjina u Srbiji kao multietničkoj i multikulturalnoj državi ima veliki naučni i društveni značaj. Pored većinske nacije, u Srbiji žive i mnogobrojne etničke zajednice koje se razlikuju, između ostalog, prema lingvističkim karakteristikama, pa analiza teritorijalne rasprostranjenosti jezičkih varijeteta, kao i numerički kriterijum, odnosno brojnost lica koja govore pojedine jezike od velike je važnosti za ostvarenje prava nacionalnih manjina u različitim oblastima društvenog života. Etnolingvistički diverzitet zahteva pravno-političke mehanizme zaštite u cilju uspešne integracije etničkih zajednica u društvo.

U multijezičkim i višenacionalnim državama značaj jezika naročito je veliki zbog čega je neophodno da bude pokriven statističkim istraživanjima. Prema Preporukama Ujedinjenih nacija kojima se usmerava sprovođenje

¹ Više o multikulturalizmu videti: Kymlicka (1995), Semprini (1999), Parekh (2002).

² Imigracioni tokovi su osnovni i ključni uzrok kulturnog diverziteta u Kanadi, kao i u Australiji, državama koje su najviše radile na političkom konceptu multikulturalizma, pri čemu kanadski etnički mozaik čine grupe koje imaju različite etnokulturne karakteristike, ali zajedno čine kompaktnu celinu, dok suprotno tome, američki „melting pot” označava prvenstveno politiku asimilacije imigranata u Americi (Dragičević-Šešić i Stojković, 2007).

popisa po jedinstvenim statističkim standardima u cilju međunarodne uporedivosti, državljanstvo i zemlja / mesto rođenja spadaju u obavezna obeležja, a etnička pripadnost, maternji jezik i religija u dopunska ili fakultativna obeležja, pri čemu svaka država u skladu sa svojim potrebama odlučuje koja od tih pitanja će biti uključena u popis. Većina evropskih zemalja u svojim nacionalnim popisima ima pitanje o jeziku (na primer, maternji, govorni i drugi varijeteti jezika), a koji često može imati samo tanku vezu sa nacionalnim poreklom. U nauci, pojam maternjeg jezika je višeznačan i može se koristiti u četiri različita značenja: jezik koje je lice prvo naučilo, jezik koje lice najbolje zna, jezik koji lice najčešće koristi, jezik sa kojim se identifikuje (interna identifikacija) ili sa kojim ga drugi identifikuju (eksterna identifikacija). Sociolingvisti se zalažu za pravo na samoidentifikaciju (Skutnabb, 1984).

Pitanje o maternjem jeziku bilo je inkorporirano u sadržaj svih popisa sprovedenih u Srbiji posle Drugog svet-skog rata (1953-2011), pa dobijeni podaci pružaju važne informacije o jezičkom identitetu, strukturi populacije prema jeziku, kao i procesima asimilacije ili integracije pripadnika pojedinih nacionalnih zajednica. Prema metodološkoj koncepciji, maternji jezik se definiše kao „jezik koji je neko lice naučilo da govori još u ranom detinjstvu, odnosno jezik koji lice smatra svojim maternjim jezikom ako se u domaćinstvu govorilo više jezika” (Republički zavod za statistiku, 2013, str. 13.) Društveni uslovi i geopolitičke promene početkom 21. veka uticali su i na pojavu novih jezika, pa su, shodno tome, u zvaničnu popisnu klasifikaciju 2002. godine uvedeni bosanski, cincarski i kineski jezik, a kasnije (2011) još šest modaliteta jezika: crnogorski, bunjevački, jermenski, goranski, šokački i šopski, analogno sve ekstenzivnijoj klasifikaciji nacionalnosti.

U Republici Srbiji (bez podataka za Kosovo i Metohiju) po popisu 2011. od ukupno 7,2 miliona stanovnika za srpski maternji jezik se deklariralo 6,3 miliona (88,1 %), na drugom mestu je mađarski jezik (243,1 hiljada ili 3,4 %), zatim bosanski (138,9 hiljada ili 1,9 %) i romski (100,7 hiljada ili 1,4 %), dok svi drugi jezici participiraju pojedinačno sa manje od 1 %, i ovakva struktura u velikoj meri korenspondira sa nacionalnim strukturom u istoj godini (Raduški, 2013). Značajan broj lica koji nisu želeli da se deklariraju (preko 100 hiljada) jasno ilustruje društvenu klimu i aktuelne političke okolnosti u zemlji (tab.1).

Tabela 1. Stanovništvo Srbije (bez KiM) prema maternjem jeziku, 2011.

Maternji jezik	Ukupno	
	Broj	%
Ukupno stanovnika	7 186 862	100,00
Srpski	6 330 919	88,09
Albanski*	10 040	0,14
Bosanski	138 871	1,93
Bugarški	13 337	0,19
Bunjevački	6 835	0,10
Vlaški	43 095	0,60
Mađarski	243 146	3,38
Makedonski	12 706	0,18
Nemački	2 190	0,03
Romski	100 668	1,40
Rumunski	29 075	0,40
Ruski	3 179	0,04
Rusinski	11 340	0,16
Slovački	49 796	0,69
Slovenački	2 269	0,03
Hrvatski	19 223	0,27
Crnogorski	2 519	0,04

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2013.

Napomena: Podaci su iskazani za 17 različitih jezika koji se najčešće govore u Srbiji, a koje najmanje 2000 lica smatra svojim maternjim jezikom. Razliku do ukupno čine ostali jezici, neizjašnjeni i nepoznato.

* Nepotpun obuhvat zbog bojkota popisa većine pripadnika albanske nacionalne manjine.

Na bazi popisnih rezultata može se sagledati sastav populacije prema maternjem jeziku, dok ukrštanje jezika i nacionalne pripadnosti predstavlja uobičajen metod utvrđivanja stepena podudarnosti između objektivnih etničkih osobina (jezik) i subjektivnog opredeljivanja (nacionalnost), odnosno kod kojih etničkih zajednica i u kom stepenu je najviše prisutno nepoklapanje jezika i nacionalnosti. Mada se smatra objektivnim obeležjem, maternji jezik je jedan od najosetljivijih indikatora koji pokazuje kvalitet odnosa i društvene promene koje se dešavaju u jednom višenacionalnom društvu. Između etničkog i jezičkog identiteta nema potpunog podudaranja pa etnička samoidentifikacija ne znači uvek i jezičku. Drugim rečima, lingvističke diferencijacije ne korespondiraju uvek sa etničkim, jer postoje zajednice koje nemaju svoj jezik, tako da postojanje etničke samobitnosti ne znači i nužnost za postojanje jezičke samobitnosti, baš kao što u pojedinim zemljama postoje i regionalni jezici (May, 2008).

NACIONALNE MANJINE U SVETLU POPISNE ALTEROFONIJE

Prilikom popisnog deklarisanja, u okviru svake nacionalne zajednice jedan broj lica naveo je neki drugi jezik kao svoj maternji, pa nepodudarnost koja u izvesnoj meri postoji između jezičke i etničke pripadnosti (alterofonija) posledica je etnogenetskih i asimilacionih kretanja, mešovitih brakova, migracija, političkih činilaca i slično.

Vrlo visoko poklapanje jezika i nacionalnosti (etnofonija) registrovano je kod Bošnjaka, Slovaka i Mađara (preko 90 %), dok sve ostale nacionalne beleže manju koincidenciju ta dva etnička obeležja. Istraživanja pokazuju da se pripadnici slovačke i mađarske manjine u visokom procentu izjašnjavaju za svoj jezik što je odraz uspešne integrisanosti u većinsko srpsko okruženje, nacionalne emancipacije, dobre manjinske organizovanosti, ali i planskog kulturnog delovanja države matice. Kod bošnjačko-muslimanske zajednice prisutno je različito deklarisanje iako je u suštini reč o istom etničkom korpusu, pa su Bošnjaci izjavili da im je maternji jezik bosanski, dok su se Muslimani većinom deklarisali za srpski, pa tek onda za bosanski jezik. Jezičko opredeljivanje ovih etničkih zajednica veoma je indikativno jer ukazuje na prevlast političkog faktora u sferi formiranja, afirmisanja i izražavanja nacionalne samosvesti. Za Bošnjake zvanični naziv njihovog jezika je bosanski, što je i u Srbiji pravno prihvaćeno, ali su prisutne poteškoće u njegovoj primeni posebno u administrativnoj i prosvetno-obrazovnoj sferi. Istovremeno, Muslimani koji su u velikoj meri „jugonostalgicari“, deklarativno se opredeljuju za srpski jezik (iako govore istim jezikom kao Bošnjaci) što je u vezi sa njihovim neprihvatanjem nacionalnog imena Bošnjak, ali i još jedna potvrda pobede političkih nad lingvističkim kriterijumima. Pojava alterofonije negativno je korelirana sa brojnošću, a najveća je kod malobrojnih i prostorno disperzivnih nacionalnosti. Od brojčano relevantnih manjina, najveći stepen alterofonije beleže Crnogorci (manje od 10 % se deklarisalo za crnogorski jezik) koji su, mada je u popisnu klasifikaciju uveden crnogorski, u ogromnoj većini ostali verni deklarisanju za srpski jezik. Slična pojava zapaža se i kroz izraženu alterofoniju Makedonaca (42,8 % se deklarisalo za makedonski jezik) i Bugara (samo jedna trećina se opredelila za bugarski) koji ne smatraju da je njihovo nacionalno opredeljivanje dovedeno u pitanje izjašnjavanjem za srpski kao maternji jezik. Hrvati, uprkos tome što su nacionalno stabilni, u relativno malom procentu (30 %) su naveli hrvatski kao svoj maternji jezik, iskazujući na taj način znatno manju potrebu da se i jezički nacionalno opredele, pa njihovo izjašnjavanje uzima u obzir komunikacijsku realnost sredine u kojoj žive. Opredeljivanje određenog broja lica za novouvedeni bunjavački jezik (6835 ili 0,1 %) odraz je simboličkog istorijsko-političkog odvajanja od hrvatstva i dominaciju reprezentativne nad komunikacijskom funkcijom jezika, kao i pozicioniranja pojedinih manjinskih zajednica u politizovanoj društvenoj stvarnosti Srbije (Đurić, Tanasković, Vukmirović i Lađević, 2014). Alterofonija je karakteristična i za brojčano relevantnu romsku manjinu usled njihove prostorne disperzivnosti, nepovoljnog društvenog položaja i nedovoljno razvijene svesti o sopstvenom naci-

onalnom i jezičkom identitetu. Broj Roma, posmatrano po popisima, uvek je bio veći od broja lica koja su se deklarirala za romski maternji jezik, jer je kod ove nacionalnosti znatno češća promena jezika nego nacionalne pripadnosti (Raduški, 2015). Kod pripadnika vlaške nacionalnosti, za razliku od romske, upravo se na osnovu maternjeg jezika može doći do realnije slike o njihovoj brojnosti, imajući u vidu češće promene prilikom nacionalnog nego jezičkog deklarisanja.³

Pojavu etnofonije, odnosno alterofonije nije moguće odrediti kod manjinskih zajednica čiji su se pripadnici nacionalno deklarirali, ali ne i lingvistički (na primer, Muslimani, Aškalije, Jugosloveni), jer ne postoji korespondirajući jezik, pa je tako srpski jezik maternji za većinu Muslimana (74,7 %), najvećeg broja Jugoslovena (73,7 %) i slično. Pozitivna ili negativna korelaciona veza prisutna je između alterofonije i demografskih struktura stanovništva (pol, starost, obrazovanje, zaposlenost, bračnost i dr.), ali treba imati u vidu i etnički sastav područja na kojima su nastanjeni pripadnici manjina, kao i uticaj društvenih faktora na jezičko deklarisanje.⁴ Na bazi empirijskih istraživanja, a s obzirom na naglašenu alterofoniju, može se zaključiti neophodnost preispitivanja odnosa između pojmova maternjeg i prvog jezika koji se često koriste kao sinonimi, ali i mogućnost da se u nacionalnim popisima prikupljaju podaci ne samo o maternjem, već i o govornom jeziku ili sličnim jezičkim varijetetima.

U pogledu jezika, sa aspekta prava i položaja nacionalnih manjina, pripadnici manjinskih zajednica često se nalaze između asimilacije i getoizacije, jer ukoliko maternji jezik u potpunosti zamene drugim, to vodi ka asimilaciji, a ako su upućeni samo na svoj jezik i ne poznaju jezik države u kojoj žive, isključuju se iz društvenih tokova što vodi getoizaciji (Bugarski, 2003). Dakle, očuvanje maternjeg jezika važno je za nacionalni i kulturni identitet pripadnika nacionalnih manjina, ali je za društvenu integraciju manjina bitno poznavanje zvaničnog jezika. Zbog toga je rešenje u višejezičnosti u okviru koje bi korišćenjem svog maternjeg jezika sačuvali sopstveni jezički identitet, dok bi im istovremeno poznavanje zvaničnog jezika omogućilo bolju komunikaciju i integrisanost u društvo. Država treba da uspostavi ravnotežu između ta dva aspekta u cilju očuvanja etnojezičke i kulturne raznolikosti. U budućem periodu zadatak je „unapređenje višejezičnosti i napuštanje mita o samo jednom jeziku-maternjem, kao glavnog čuvara kolektivnog i individualnog identiteta” (Bugarski, 2016, str. 111.).

POLITIČKO-PRAVNI OKVIR SLUŽBENE UPOTREBE MANJINSKIH JEZIKA

Pravo na upotrebu sopstvenog jezika i pisma u privatnoj, javnoj i službenoj sferi jedno je od ključnih manjinskih prava, a garantuje se različitim međunarodnim i nacionalnim pravnim aktima. Međunarodni dokumenti u velikoj meri promoviraju pravo pripadnika nacionalnih manjina da očuvaju svoj kolektivni identitet korišćenjem svog maternjeg jezika uz istovremeno poznavanje zvaničnog jezika države u kojoj žive što vodi njihovoj integraciji u društvo, pa tolerancija, ravnopravnost i jezički pluralizam čine sastavni deo ove dinamike. Sve odredbe o manjinskim pravima sadržane u međunarodnim dokumentima neophodno je tumačiti u cilju unapređenja demokratije i institucija pravnog sistema u skladu sa visokim standardima ljudskih i manjinskih prava.

---

³ Na primer, po popisu 1953.godine, broj Vlaha iznosio je samo 28 hiljada, a broj lica koja su se deklarirala za vlaški maternji jezik gotovo 200 hiljada, što implicira da su Vlasi kod izjašnjavanja o maternjem jeziku znatno stabilniji nego u etničkom opredeljenju (Raduški, 2007, str. 55.).

⁴ Na primer, karakteristično je da žene češće menjaju svoju nacionalnost (navodeći nacionalnu pripadnost muža), dok je to ređi slučaj pri deklarisanju o maternjem jeziku. Mlađa populacija je stabilnija u pogledu etničkog deklarisanja nego po pitanju jezika, dok starija lica češće menjaju svoju nacionalnost nego jezik. Lica sa višim nivoom obrazovanja češće se deklariraju za neki drugi jezik, a pozitivna koreliranost prisutna je i kod ekonomske aktivnosti.

Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima Saveta Evrope (1992) nema za cilj zaštitu manjina, već prvenstveno zaštitu jezika i unapređenje lingvističke raznolikosti (Beogradski centar za ljudska prava, 2000). Nastala je iz potrebe za zaštitom tradicije i kulturnog nasleđa Evrope koje sačinjavaju i brojni manjinski i regionalni jezici⁵ često ugroženi iz demografskih, ekonomskih ili političkih razloga. U Povelji su navedena osnovna načela u vezi sa preuzetim obavezama država članica, a to su priznavanje manjinskih jezika kao izraz kulturnog bogatstva, stvaranje uslova za njihovu lakšu upotrebu u javnom i privatnom životu, mere za unapređenje upotrebe regionalnih ili manjinskih jezika u obrazovanju, javnom informisanju, u krivičnom postupku i građanskim parnicama, upravnoj vlasti, javnim službama, kulturnim delatnostima, i drugo. Kako se ističe, države će nastojati da u oblastima koje su tradicionalno ili u znatnom broju nastanjene pripadnicima nacionalnih manjina obezbede da se manjinski jezik koristi u odnosima između tih pripadnika i organa uprave. Državama je ostavljeno da same izaberu odredbe koje će implementirati na osnovu objektivnih merila, posebnih okolnosti i finansijskih mogućnosti, kao i da same odluče za koje konkretno jezike će utvrditi mere zaštite.

Srbija je ratifikovanjem Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima (Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, SL SCG 18/2005) zaštitila deset jezika (albanski, bosanski, bugarski, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i hrvatski jezik). Nedostaci su što neki jezici koji su u službenoj upotrebi u Srbiji (na primer, češki) ne nalaze se na ovoj listi, neki su zaštićeni iako nisu nigde u službenoj upotrebi (na primer, ukrajinski), dok neki jezici nisu ni priznati prilikom ratifikacije (na primer, vlaški i bunjevački) i ne uživaju njenu zaštitu. Dalje, nisu uzete u obzir objektivne okolnosti, već za sve jezike važi isti pristup (na primer, prema mađarskom i bosanskom), pa se otvara pitanje kapaciteta države, ali i kapaciteta određenih manjinskih zajednica (posebno malih, disperzivnih ili slabo organizovanih) da se primene usvojene mere. Potrebno je raditi i na standardizaciji nekih manjinskih jezika (na primer, vlaškog i bunjevačkog) i obezbeđivanju jednakih prava na obrazovanje pripadnika tih nacionalnih manjina (Forum za etničke odnose, 2014).

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope (1995) predstavlja prvi pravnoobavezujući međunarodni dokument koji detaljno utvrđuje prava nacionalnih manjina, pa samim tim i pitanje manjinskih jezika (Council of Europe, 1995). Termin „okvirna” ukazuje da preuzeti principi nisu direktno primenljivi, jer je državama ostavljeno da ih zakonski usvoje ili ne usvoje, imajući u vidu interese manjina koje žive na njenoj teritoriji, ali i nacionalne i državne interese. U pogledu etnokulturnih osobenosti, data su najvažnija načela, a to su: unapređenje elemenata manjinskog identiteta (jezik, vera, tradicija, itd.), ravnopravnost između nacionalnih manjina i većinske populacije, nediskriminacija po bilo kom osnovu, itd., ostavljajući državama široka diskreciona prava, s obzirom na specifične okolnosti u svakoj od njih. Svi ovi principi mogu se primenjivati kroz nacionalnu regulativu, kao i preko bilateralnih i multilateralnih državnih sporazuma.

Srbija je ratifikovanjem ove konvencije potvrdila svoju posvećenost očuvanju i zaštiti multikulturalnosti i višezječnosti i preuzela posebne obaveze u pogledu jezika i položaja lingvističkih, etničkih, verskih i drugih manjinskih zajednica. Ova konvencija je značajno uticala na donošenje prvog manjinskog zakona u Srbiji. U cilju zaštite, unapređenja i očuvanja manjinskih jezika Srbija je pored Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima i Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope, ratifikovala i druge relevantne međunarodne ugovore, kao i bilateralne sporazume (sa Hrvatskom, Makedonijom, Rumunijom i Mađarskom) u cilju bolje saradnje po pitanju položaja i prava manjina u okviru kojih je i pravo na službeno

⁵ Prema definiciji navedenoj u Povelji, regionalni ili manjinski jezici su oni jezici koji su tradicionalno u upotrebi na određenoj teritoriji jedne države od strane njenih državljana koji čine brojčano manju grupu od ostatka stanovništva i koji su različiti od zvaničnog jezika te države, što ne uključuje dijalekte zvaničnog jezika.

upotrebu jezika i pisma. To je od posebne važnosti za pripadnike tzv. novih manjina koji su sa raspadom SFRJ od konstitutivnog naroda postali manjina. Nažalost, bilateralni dogovori nemaju obavezujući karakter, pa je zbog kompleksnosti manjinskog pitanja neophodna svojevrsna regionalna standardizacija i harmonizacija manjinskog zakonodavstva koja bi doprinela stabilizaciji država i unapređenju položaja manjina u regionu. (Forum za etničke odnose, 2016).

U okviru nacionalnog zakonodavstva, položaj i zaštita manjina u Srbiji regulisani su ustavnim rešenjima i brojnim drugim zakonskim aktima. Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina zagantovana je *Ustavom Republike Srbije* iz 2006. godine (Ustav Republike Srbije, SG RS 98/2006) koji u osnovnim odredbama propisuje da država štiti prava nacionalnih manjina i garantuje im posebnu zaštitu radi ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja identiteta (čl. 14). Ustav propisuje da su u Srbiji u službenoj upotrebi srpski jezik i ćirilčno pismo, a da se službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje zakonima donetih na osnovu Ustava. Pripadnicima nacionalnih manjina garantuju se individualna i kolektivna prava, a četiri oblasti su prepoznate kao posebno značajne za očuvanje nacionalnog identiteta: kultura, obrazovanje, informisanje i službena upotreba jezika i pisma.⁶ Manjine imaju pravo na negovanje i razvijanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti, privatnu i javnu upotrebu, školovanje i informisanje na maternjem jeziku, kao i upotrebu svojih simbola na javnim mestima (član 79).

Pored ustavnih rešenja, u Srbiji je 2002. godine donet prvi *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, SL SRJ 11/2002) kojim se reguliše način ostvarenja svih prava koja su ustavom ili međunarodnim ugovorima garantovana pripadnicima nacionalnih manjina (čl. 1). Ovaj zakon je unapredio sistem manjinske zaštite u Srbiji pre svega definisanjem pojma nacionalne manjine.⁷ Jedna od važnih karakterisitika odnosi se i na priznavanje, pored individualnih, i kolektivnih prava manjina, pa u tom pogledu zakon prevazilazi evropske standarde zaštite manjina (kolektivna prava ne priznaje čak ni Okvirna konvencija Saveta Evrope sa kojom je zakon usklađivan). Ključni i najvažniji deo jeste onaj koji reguliše pravo na očuvanje posebnosti pripadnika nacionalnih manjina, a to su: pravo na izbor i upotrebu ličnog imena (član 9), pravo na upotrebu maternjeg jezika (član 10 i 11), pravo na negovanje kulture i tradicije (član 12), pravo na školovanje na maternjem jeziku (član 13, 14, 15), pravo na upotrebu nacionalnih simbola (član 16), pravo na javno obaveštavanje na jeziku nacionalne manjine (član 17) i drugi. Ovim zakonom uvedena je kulturna autonomija nacionalnih manjina (uvođenjem nacionalnih saveta nacionalnih manjina) koja pored službene upotrebe maternjeg jezika i pisma podrazumeva i očuvanje kulturnih vrednosti, obrazovanje i osnivanje sredstava javnog informisanja na jeziku nacionalne manjine. Kulturna autonomija dobila je pravni karakter upravo usvajanjem pomenutog zakona.

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina uređuje nadležnosti, postupak izbora, odnos sa državnim organima i način finansiranja nacionalnih saveta (Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, SG RS 72/2009). Prema ovom zakonu, nacionalni saveti predstavljaju institucije u okviru kojih pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma.

---

⁶ U Ustavu se nalazi posebno poglavlje o zaštiti manjinskih prava koje je, zbog svoje sadržine i sveobuhvatnosti, dobilo posebne pohvale Savetodavnog komiteta Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina.

⁷ Nacionalna manjina je svaka grupa državljana Srbije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna iako predstavlja manjinu na teritoriji Srbije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna i etnička pripadnost po kojima se razlikuje od većinskog stanovništva i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajednički održavaju svoj identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju (čl.2).

Zakonom o lokalnoj samoupravi (Zakon o lokalnoj samoupravi, SG RS 129/2007) predviđeno je da su lokalne samouprave nadležne za implementaciju manjinskih prava (čl. 20) i da se u nacionalno mešovitoj lokalnoj samoupravi osniva Savet za međunacionalne odnose koji čine predstavnici srpskog naroda i nacionalnih manjina (čl. 98).⁸ Koncept ostvarivanja prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina nije isti u svim jedinicama lokalne samouprave, već zavisi od tradicije višejezičnosti, kapaciteta lokalne samouprave, vrste zahteva pripadnika nacionalnih manjina i drugo.⁹ Na ostvarivanje prava negativno utiče nedostatak finansijskih sredstava, što posebno pogađa etnički heterogene gradove, nedovoljna zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina/govornika manjinskih jezika u organima javne vlasti, kao i slabost u obrazovnom sistemu u podsticanju i jačanju višejezičnosti.

Najvažniji zakon iz oblasti prava na korišćenje manjinskih jezika, kao jednog od ključnih kolektivnih prava, jeste *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama* (Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama, SG SRJ, 45/1991, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005; SG RS, 30/2010) koji predviđa da ako udeo pripadnika neke manjine u ukupnom stanovništvu lokalne samouprave dostiže 15 % (po rezultatima poslednjeg popisa), u službenoj upotrebi je jezik te manjine u upravnom i sudskom postupku, u komunikaciji sa državnim organima, prilikom izdavanja javnih isprava i dokumenata, u radu predstavničkih tela, topografskim nazivima, i drugo.¹⁰ Jedan od načina kojim se ostvaruje pravo na kulturnu autonomiju jeste i obrazovanje manjina, a zaštita jezičkog identiteta se može u potpunosti ostvariti samo ako pripadnici nacionalnih manjina dobro upoznaju svoj maternji jezik i kulturu svoje nacionalne zajednice tokom obrazovnog procesa.¹¹

U okviru procesa pridruživanja Evropskoj uniji i pripreme za otvaranje poglavlja 23, Vlada Republike Srbije je ispunila obavezu donošenja Akcionog plana i unapređivanja institucionalnog i zakonodavnog okvira u oblasti ljudskih i manjinskih prava. Jedan od strateških ciljeva jeste i poštovanje prava na službenu upotrebu manjinskog jezika/govora i pisama nacionalnih manjina u skladu sa ratifikovanim međunarodnim ugovorima, kao i obezbeđivanje potrebnih sredstava za finansiranje iz budžeta. Posebno je u fokusu i pitanje ostvarivanja prava pripadnika nacionalnih manjina u sferi obrazovanja, budući da efikasna politika obrazovanja doprinosi društvenoj koheziji, smanjenju etničke distance i očuvanju kulturnog identiteta manjina. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije usvojilo je Akcioni plan (2014) kojim je predviđeno da se utvrde sve relevantne činjenice u vezi sa obrazovanjem na manjinskim jezicima i da se na osnovu toga definiše plan za unapređenje obrazovanja pripadnika manjina. Uveden je veći broj modela obrazovanja na jezicima manjina koji će omogućiti veću dostupnost obrazovanja na maternjem jeziku, odgovarajući nastavni kadar, a obezbeđeni su i udžbenici za izvođenje nastave na jezicima nacionalnih manjina.

⁸ Nacionalno mešovita lokalna samouprava je ona u kojoj pripadnici jedne nacionalne manjine čine više od 5% od ukupnog broja stanovnika ili pripadnici svih nacionalnih manjina čine više od 10 % (po poslednjem popisu). Predstavnik u Savetu mogu imati pripadnici srpskog naroda i pripadnici nacionalnih manjina sa više od 1 % u ukupnom stanovništvu lokalne samouprave.

⁹ U Vojvodini, kao najheterogenijem regionu Srbije, od ukupno 45 jedinica lokalne samouprave samo u šest je srpski jezik jedini koji je u službenoj upotrebi, dok u 39 jedinica lokalne samouprave, pored zvaničnog srpskog jezika, bar još jedan jezik je u službenoj upotrebi.

¹⁰ Ovakvo normativno određenje otežava službenu upotrebu romskog jezika i pisma. Iako su po brojnosti relevantna nacionalna manjina u Srbiji, zbog prostorne disperzivnosti, Romi ne ostvaruju to pravo niti u jednoj jedinici lokalne samouprave. Organi vlasti mogu da preduzimaju mere u cilju obezbeđenja ravnopravnosti između pripadnika nacionalnih manjina i većinske nacije, ali se u praksi to do sada nije činilo sa obrazloženjem da romski jezik nije standardizovan.

¹¹ To bi trebalo obezbediti kroz tri glavna oblika obrazovanja u zavisnosti od situacije: 1. obrazovanje koje se ostvaruje kroz izvođenje celokupne nastave na jeziku nacionalne manjine 2. obrazovanje koje se ostvaruje kroz dvojezičnu nastavu i 3. obrazovanje koje se ostvaruje na srpskom jeziku uz izučavanje predmeta: „Jezik nacionalne manjine sa elementima nacionalne kulture“ (Forum za etničke odnose, 2016, str. 26.).

Može se zaključiti da je pravno-politički i institucionalni okvir zaštite manjinskih prava u Srbiji, a u kontekstu toga i zaštita i unapređenje manjinskih jezika u skladu sa međunarodnim standardima, ali i pored bogate zakonske regulative u praksi je ostvarivanje manjinskih prava obeleženo određenim problemima. Pravni sistem manjinske zaštite, inače prilično detaljan i kompleksan, nema dovoljno razvijene mehanizme koji mogu da obezbede njegovu punu implementaciju u praksi, a neophodna je i razrada podzakonskim aktima koji u mnogim oblastima nedostaju. S druge strane, pojedine manjinske zajednice nemaju kapacitet da ostvare prava koja im stoje na raspolaganju, nisu upoznate sa pravima koja im pripadaju, pa ih i ne ostvaruju, dok tzv. nove manjine još se prilagođavaju i izgrađuju manjinske institucije (Forum za etničke odnose, 2014). Upotreba maternjeg jezika za pripadnike nacionalnih manjina je važan segment u domenu demokratizacije društva jer se unapređenjem neposredne komunikacije ostvaruju elementarna ljudska i manjinska prava i podstiče integracioni proces pripadnika nacionalnih manjina. Definisane i sprovođenje integrativne manjinske politike ima za cilj stvaranje okvira u kome se raznolikosti poštuju, a pripadnici etnokulturnih zajednica uz očuvanje i unapređenje svog kulturnog i nacionalnog identiteta, uspešno uključuju u sve segmenta društva. U multikulturalnim državama, kakva je po svojim karakteristikama i Srbija, za regulisanje položaja i poštovanja manjinskih prava neophodno je voditi računa kako o razlikama koje postoje između nacionalnih manjina u pogledu njihovih etnokulturnih, lingvističkih, demografskih, istorijskih, i drugih osobenosti, tako i o ključnim principima jednog multikulturalnog društva. Unapređenje ljudskih i manjinskih prava omogućuje nacionalno heterogenim društvima stabilnost, razvoj i prosperitet u uslovima bezbednosti, mira i saradnje. Zbog toga je od velikog značaja poštovanje međunarodnih ugovora i bilateralna i regionalna saradnja u cilju poboljšanja položaja nacionalnih manjina na političkom, ekonomskom, kulturnom i obrazovnom nivou.

Literatura

1. Beogradski centar za ljudska prava. (2000). *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima. Instrumenti Saveta Evrope – ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
2. Bugarski, R. (2003). Pred izazovima višejezičnosti. *Bilten*, 4, 13-22.
3. Bugarski, R. (2016). Jezik, multikulturalizam i interkulturalizam. U V. Stanovčić, i G. Bašić (Ur.), *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona* (str. 111-118.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Institut društvenih nauka.
4. Council of Europe. (1995). *Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report*. Strasbourg: Council of Europe Treaty Series.
5. Council of Europe. (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together as Equals in Dignity"*. Strasbourg: Council of Europe. (https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf) (13. 10. 2017.)
6. Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. (2007). *Kultura, menadžment, animacija, marketing*. Beograd: Clio.
7. Đurić, V., Tanasković, D., Vukmirović, D. i Lađević, P. (2014). *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
8. Forum za etničke odnose. (2014). *Manjinska politika i integracije – analiza i preporuke za unapređenje manjinske politike i procesa integracije u Republici Srbiji*. Beograd: Forum za etničke odnose.
9. Forum za etničke odnose. (2016). *Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Srbiji*. Beograd: Forum za etničke odnose.
10. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

11. Lutovac, Z. (2016). Stanje i perspektive multikulturalizma u Crnoj Gori. U V. Stanovčić i G. Bašić (Ur.), *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona* (str. 409-431.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Institut društvenih nauka.
12. May, S. (2008). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language*. New York, N. Y.: Routledge.
13. Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam – društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Parekh, B. (2002). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
15. Raduški, N. (2007). *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji – etničke promene i demografski razvoj*. Beograd: Institut društvenih nauka.
16. Raduški, N. (2013). Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine. *Srpska politička misao*, 1, 11-28. doi:1022182/spm.3912013.1
17. Raduški, N. (2015). *Identitet i integracija Roma u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.
18. Republički zavod za statistiku. (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*. Knjiga 4. *Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost, metodološke napomene*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
19. Semprini, A. (1999). *Multukulturalizam*. Beograd: Clio.
20. Skutnabb, T. (1984). *Bilingualism or not: The Education of Minorities*. Clavedon: Multilingual Matters LTD.
21. Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, broj 98/2006. (<http://www.parlament.gov.rs>) (12. 11. 2017.)
22. Zakon o lokalnoj samoupravi. *Službeni glasnik RS*, broj 129/2007.
23. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. *Službeni glasnik RS*, broj 72/2009.
24. Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. *Službeni list Srbije i Crne Gore, Međunarodni ugovori*, broj 18(III)/2005.
25. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama. *Službeni glasnik SRJ*, broj 45/1991, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005.
26. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama. *Službeni glasnik RS*, broj 30/2010.
27. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. *Službeni list SRJ*, broj 11/2002.

MULTICULTURALISM AS A FRAMEWORK FOR PRESERVATION OF LINGUISTIC IDENTITY OF NATIONAL MINORITIES IN SERBIA

ABSTRACT

Turbulent geopolitical changes and contemporary globalization processes significantly affect the position and stability of each state. At the same time they represent the challenge of preserving national and language identity in the process of international integration. The demographic and economic trends, intensive migration of the population, international politics and European integration processes at the beginning of the 21st century are also greatly contributed to this. The paper analyzes linguistic identity of members of national minorities in the context of the multiethnicity of the Serbian population, with the aim to point out the importance of preserving and using languages and scripts as one of the key minority rights, as well as the importance of multilingualism in order to achieve a successful and sustainable concept of multiculturalism. The ethnolinguistic mosaic of Serbia points to the necessity of full and successful integration of minorities into all segments of society, while respecting the diversity, preservation and improvement of their ethnic, cultural, religious and linguistic features. The status of minorities and their connection with the policy of multiculturalism implies the respect of minority and human rights, and the necessary presupposition of such a society is the building of a civil state, based on the recognition of the institutions of the economic and legal system, as well as the rights to linguistic and cultural diversity.

Key words: *multiculturalism, national minorities, mother tongue, international and national laws, Serbia*